

Рецензії

Ганна СОКІА

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ДУМОЗНАВСТВА

**Марина Набок. Українські народні думи:
особливості національного характеру і
типологія героя / Марина Набок. —
Тернопіль, 2014. — 176 с.**

Народні думи — феноменальне явище усної народної словесності українців — завжди були джерелом вивчення національного характеру та світогляду загалом, з'ясування особливостей поетики, становлення і розвитку мови. Проте українське думознавство розвивалося нерівномірно і за досить складних обставин як у збирацькому плані, так і в розв'язанні теоретичних проблем, до яких зверталися науковці у зв'язку з дослідженням цього жанру. ХІХ століття позначене активною роботою збирачів усної народної творчості, у колі зацікавлень яких досить чільне місце займав і кобзарський епос. І лише згодом, наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. появляється низка досліджень — П. Житецького, Ф. Колесси, К. Грушевської. Зрозуміло, що джерельна база, яка тоді лише формувалась, не дозволяла, скажімо, М. Максимовичу М. Костомарову, П. Кулішчу, О. Потебні виконати ґрунтовні монографічні дослідження про думовий епос. Однак в окремих працях цих та інших фольклористів маємо глибоко наукове розв'язання проблем не лише текстологічного, а й історико-теоретичного характеру.

Коли понад сто років тому вийшла праця Ф. Колесси «Мелодії українських народних дум» (1910 р.) за сприянням Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, то Леся Українка, яка була ініціатором записування цих мелодій, висловила впевненість, що «тепер уже справді можна сказати, що наша пісня не вмере, не загине». Однак, дивно, що ця справа тоді не одержала активної підтримки інших культурно-суспільних структур поза одним Науковим товариством ім. Шевченка. Щоб якось запобігти цьому, згодом К. Грушевська звернулася до питання підготовки та видання корпусу народних дум за своєю редакцією, що стало визначною подією в українському думознавстві. Дослідниця виконала скрупульозну текстологічну роботу, основні принципи якої не втратили свого значення і в наш час. Але наступ сталінізму у 30—40-х рр. ХХ ст. надовго загальмував так вдало започатковане записування, видання та дослідження дум.

Обставини суспільно-політичного життя наступних десятиліть знову не були сприятливими до примноження і розвитку ідей попередників. Лише з одержанням Україною незалежності робота у цьому напрямку дещо пожвавилась. Насамперед у Донецьку С. Мишанич перевидав корпус «Українських народних дум» К. Грушевської (2006—2007). У відділі фольклористики ІМФЕ ім. М.Т. Рильського в Києві підготовлено найповніше п'ятитомне видання українських народних дум, перший том з яких уже побачив світ 2009 за за-

гальною редакцією М. Дмитренка, Г. Довженок та С. Грици; у науковій періодиці з'являються концептуальні статті (С.Й. Грица «Біблійні елементи в думах», М. Гримич «Виконавці українських дум», М. Дмитренко «Жанрова специфіка українських народних дум», О. Гриценко «Герой», А. Стратілат «Про стійкість традицій кобзарства в Україні», Т. Беценко «Загадкові» слова в українських народних думах», О. Любашенко «Моделі комунікативно-функціональних конструкцій як елемент фольклорної поетики у народних думах», Ю. Лебедев «Орієнтальні ознаки українських народних дум», І. Матяш «Первісні джерела символики українського героїчного епосу» і т. д.). Героїчне в думах та літературі стало предметом докторської дисертації Н. Малинської «Героїчне в фольклорі та літературі. Дискурс канону», детально проаналізовано проблему героїзму козацького епосу в монографії Н. Ярмоленко «Український героїчний епос: динаміка традиції». Само собою зрозуміло, що коло проблем, пов'язаних з дослідженням думового епосу України цим не вичерпується. Як на нашу думку, чекає свого автора ґрунтовне студіювання природи, формування, становлення та функціонування жанру дум. Уваги дослідників потребує і проблема виконавців дум, насамперед, психологія їх творчості і психологія сприйняття слухачами творів (система: кобзар — слухач — кобзар). Ідеї Д. Донцова зобов'язують сучасних дослідників до глибокого і всебічного з'ясування світоглядних основ українського народного епосу і його ролі у формуванні духовного світу та національного світогляду нашого сучасника.

Відрядно, що у рецензованій монографії М. Набок торкається низки важливих думознавчих питань, їх розв'язання, розширення й наукового обґрунтування. В її студії знаходимо постановку та вирішення проблем, які ще не були предметом уваги наших народознавців. Авторка досліджує типологію епічного героя дум у тісному зв'язку з природою цього жанру, наводить ціннісну характеристику етнотипів, що виступають ядром національної свідомості. Усе це певною мірою визначає актуальність дослідження. Структура роботи логічно вмотивована, підпорядкована меті, завданням і складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаної літератури і джерел. Спираючись на досвід відомих науковців, як фольклористів, так і літературознавців, етнопсихологів, М. Набок обирає для висвітлення завдань оптималь-

ні методи: структурно-типологічний, етнопсихологічний, історико-порівняльний, описовий.

Проблематика та концепції першого розділу «Жанрова природа українських народних дум і діалектика становлення характеру епічного героя» вказують на його місткість та значимість для дослідження дум у двох наступних розділах. Автор, значно розширивши порівняно з попередниками рамки своїх студій, звернулася до витоків думового епосу, початки яких знаходить ще у первісних уявленнях про людину і світ, в емоційності світосприйняття і поетизації нашими пращурами навколишньої дійсності, естетизмі побуту та естетично розвинутій особистості і т. д. До того ж, дослідниця засвідчує широкомасштабний підхід до висвітлення цих питань. Поетизацію дійсності вона вбачає не лише в одухотворенні природи та навколишнього світу, а й внутрішнього світу героя чи то образ матері в думах «Вдова», «Дума про сон», «Про поворот сина з чужини», «Процання козака з родиною», «Сірчиха і Сірченки», героїчного начала в характері козака (думи «Козак Голота», «Іван Богун», «Іван Коновченко», «Битва під Корсунем», «Хмельницький і Барабаш», «Білоцерківський мир») чи то цілком природне поєднання первісного і сучасного світоглядів у творенні образів Сокола і Соколяти (дума «Сокіл») або ж Дніпра і Дунаю (дума «Розмова Дніпра з Дунаєм»). Так, на стор. 59 читаємо: «Первісний образ Дунаю, Дніпра в народній пісні і билині спадкоємно перейшов у думу як символ України, долі народу, величі, нездоланності, слави, козацької волі, звитяги, священної ріки українців, унікальності, неповторності». Як бачимо, такі висновки і узагальнення в роботі сприймаються як досить свіжі і достатньою мірою переконливі. Саме так стисло, покликаючись на джерела та довідкову літературу, авторка змістовно досліджує природу жанру, подаючи разом з тим своєрідну історію поетизації дійсності в народній свідомості та українських народних думах як художньо-естетичну історію української національної духовності. Своєю ж чергою на цих підставах вона виокремлює і ґрунтовно аналізує первісно-поетичний тип епічного героя українських народних дум, чого до неї досі ніхто не зауважував.

Дослідники дум недостатньо уваги приділяли образів творця, оповідача й виконавця думи. М. Набок наводить цінні настанови щодо виконання дум, які залишив класик українського кобзарства Г. Ткаченко, а продовжив його послідовник і авторитетний

дослідник К. Черемський. Наголосимо, що авторка комплексно досліджує цю проблему, беручи до уваги і позавербальні елементи, роль оповідача, творця і виконавця дум у творенні епічних героїв, що є надзвичайно важливим. Адже усе це дає змогу осмислити загальні та індивідуальні риси характеру людини, оцінити і разом з тим пережити почуття героїв дум.

У центральному розділі монографії «Епічний герой: характер і художньо-естетична типологія». М. Набок ґрунтовно висвітлила природу п'ятьох типів героя: 1) первісно-поетичного, 2) епічно-героїчного, 3) епічного типу лірико-драматичного характеру, 4) родинно-побутового та 5) комедійно-сатиричного. Дослідниця визначила моделі цих типів, розкрила чинники, що впливають на формування національної самобутності українського народу, його менталітету та особливості відображення героїв у народних думках, визначила типологічні критерії і форми взаємозв'язку між ними. Думаю, що не буде перебільшенням, якщо скажу, що в фольклористиці це одна з перших узагальнюючих спроб інтерпретації національного характеру крізь призму типології героїв українських народних дум.

Необхідно також зауважити, що робота М. Набок має чітку й продуману змістовно-методологічну основу, формування якої ґрунтується на розвитку та поглибленні ідей українського народознавства минулого та сучасності. Тут зазначимо, що послуговування працями в монографії М. Набок не є просте цитування та коментування цих робіт. Так, наприклад, через проекцію як комплекс національної відрази, що поєднує в собі ліричне почуття та драматизм зовнішнього і внутрішнього буття (за А. Швецовою), вона розкрила зміст понять «свій», «чужий». «Епічні герої думи «Невільники» не бажають сприймати «чуже» за «своє», чинять протидію «чужому», — зауважує М. Набок, — тому їм миліший «край веселий», адже він — «свій», він — «ясні зорі», «тихі води» (с. 65). Подані паралелі з фольклору інших етносів, звичайно, посилюють роботу, допомагають яскравіше сприйняти своєрідність та відмінність епічних національних героїв, однак потребують ще значного поглиблення.

Особливості поезики дум стали основою третього розділу «Характер, типологія героя і специфіка образотворення в українських народних думках». Виходячи зі сформованих законів композиції художнього твору, М. Набок внесла чимало нового, своєрідного у прочитання українських народних дум та їх поетичної

системи. Наприклад, у думках «Битва під Корсунем», «Про Білоцерківщину», «Іван Богун», «Про Сулиму, Павлюка ще й про Яцька Острияницю», «Оренди», «Про Хмельницького і Барабаша», «Про Молдавський похід Хмельницького», «Смерть Богдана Хмельницького» буття епічних героїв осмислюється через образи «рідної землі» («славної України»), «пана гетьмана», «старшини козацької», «славного лицарства», «шабель», «булави», «козацьких короїв» тощо. Тому відбір важливого матеріалу, свідоме впорядкування компонентів думи з ідейною і художньою метою спрямовані на виокремлення цих образів для того, щоб підкреслити героїчний характер дій і вчинків персонажів уже у зачинах дум. Авторка наголошує, що матеріал і впорядкування компонентів дум «Три брати самарські», «Смерть козака на долині Кодимі» засновані на асоціативності художнього відображення, а в думках «Козак Голота», «Іван Коновченко», «Хвесько Андібєр» здійснюються на основі протиставлення або композиційного принципу поляризації.

Висновки монографії аргументовані, узагальнюючі логічні і вагомі. Список використаних джерел включає архівні матеріали, які, щоправда, вартувало конкретизувати. Робота М. Набок стилістично вправна, думки сформульовано чітко, переконливо, матеріали виважені, достовірні, тому й сприймається з науковим інтересом. На завершення хочеться висловити кілька побажань: 1) коли йшлося про спеціальну лірицьку мову, доречно було б згадати видану під егідою Наукового товариства ім. Шевченка у Львові працю В. Гнатюка «Лірники. Лірицькі пісні, молитви, слова, звістки і т[ак]е і [н]ьше» про лірників повіту Буцацького», де він подав спеціальний «Словарець лірицького говору» («Етнографічний збірник», 1896, т. 2); 2) дискусійним, на наш погляд, залишається питання щодо зараховування Барабаша до комедійно-сатиричного типу героя (Дума «Хмельницький та Барабаш»). Зрозуміло, що такі зауваги не претендують на категоричність, але можуть бути враховані в подальших наукових студіях молоді дослідниці.

Монографія М. Набок вирішує в сукупності порушених актуальних питань значну наукову проблему типології героя і його національного характеру в народних думках і сприяє активізації сучасного стану вивчення думознавства. Без сумніву, це нове слово в сучасній українській фольклористиці, якого потребує український читач.